

concepties van Abraham Kuyper als bedreigend hebben ervaren, omdat zij het als hun taak beschouwden diens theologie ongeschonden door te geven; Schilder zou de VU-hoogleraren hebben gewantwoord omdat zij voorrechten wilden ontlenen aan het feit dat zij tot een bepaalde groep behoorden (II, 418).

Slechts uit deel II, 269, noot 133 wordt duidelijk over welke theologische strijdpunten de gereformeerde hoogleraren en vervolgens ook het kerkvolk het oneens waren: 'algemene genade, genade-verbond en zelfonderzoek, onsterfelijkheid van de ziel en de beide naturen van Christus', waaraan dan nog de pluriformiteit van de kerk moet worden toegevoegd. Ook al zou Ridderbos gelijk hebben met zijn stelling dat het in laatste instantie niet om deze kwesties ging, dan nog zal men om het kerkelijk conflict te kunnen begrijpen op zijn minst moeten weten wat deze begrippen inhielden en welke standpunten door elk van beide partijen daarover (globaal) ingenomen werden. Daarover echter geen woord. Door van het kerkelijk conflict alleen de procedurele kant te laten zien, maakt Ridderbos dit niet ten volle duidelijk, en moet hij ook tekort schieten in zijn beantwoording van de vraag hoe kerkelijke en politieke strijd elkaar wederzijds hebben beïnvloed.

Is men bereid dit tekort voor lief te nemen, dan is er in deze studie veel te vinden en te waarderen. Hoewel theoloog van opleiding leidt Ridderbos zijn lezer met vaste hand door het terrein van de politieke geschiedenis. Slechts op een enkel punt ben ik het niet met zijn interpretatie eens. Wanneer Schilder zich in een preek uit juli 1942 — de laatste door hem gehouden voor hij, na een nieuwe poging hem te arresteren, voor lange tijd onderdook — behalve tegen rassenstrijd en klassenstrijd ook tegen de 'seksen-strijd' keert, meent Ridderbos dat Schilder het oog heeft op de nationaal-socialistische verheerlijking van het moederschap (II, 275). 'Seks-en-strijd' was echter de in die tijd gangbare benaming voor de strijd van de vrouwenbeweging en de reactie daarop; zo min als men strijd diende te voeren op grond van verschil in ras of sociaal-economische positie, zo min behoorde men dat volgens Schilder te doen op grond van verschil in geslacht. Deze kritische noot doet echter niets af aan de algemene waardering voor het politieke gedeelte van Ridderbos' studie; ons beeld van de houding van de gereformeerde kerken tegenover het nationaal-socialisme is er in belangrijke mate door aangevuld en verfijnd.

H. J. Langeveld

F. Seberechts, *Ieder zijn zwarte. Verzet, collaboratie en repressie* (Historische reeks Davidsfonds XV; Leuven: Davidsfonds, Gent: Perspectief uitgaven, 1994, 221 blz., ISBN 90 6152 839 9 (Davidsfonds), ISBN 90 800635 6 8 (Perspectief)).

De laatste jaren kwam een ware literatuurstroom op gang over België tijdens de tweede wereldoorlog en de naoorlogse periode. Het trauma van de oorlogsjaren en de nasleep ervan was voor velen al langer een blijvende inspiratiebron om voor het eigen historische gelijk op te komen. Binnen de politieke cultuur van België — vooral van Vlaanderen — interfereerde het beeld van de tweede wereldoorlog regelmatig in het politieke debat over 'repressie' en 'amnestie'. De herdenking van de bevrijding van België in september 1944 heeft al meer aanleiding gegeven tot erg tegenstrijdige reacties. Voor de grote meerderheid is dit een moment waarop het einde van de oorlog en de overwinning op een misdadig regime wordt herdacht. Door een kleine, maar spraakmakende minderheid wordt de herinnering levend gehouden aan wat beschouwd wordt als een langdurige periode van onrechtvaardige bestraffing en zuivering.

De naoorlogse afrekening met de collaborateurs vormt het onderwerp van het boek van Frank Seberechts. De auteur publiceerde reeds eerder talrijke studies en bijdragen over de Vlaamse beweging en de collaboratie tijdens de tweede wereldoorlog. De titel van het boek is in zoverre misleidend dat de auteur zich in hoofdzaak beperkt tot de naoorlogse zuiveringen en de voorafgaande periode van collaboratie en verzet alleen maar bij wijze van inleiding bespreekt. Anders dan in de meeste landen verwijst de term 'repressie' hier niet op de eerste plaats naar de onderdrukking door een dictatoriaal regime, zoals het nationaal-socialisme. In België is het gebruikelijk om er juist de bestraffing van de 'schuldigen' mee aan te duiden. Dit heeft veel te maken met het feit dat de betrokkenen zich het slachtoffer van een uiterst onrechtvaardige behandeling voelden en met een tendens om de bestraffing van de collaborateurs en de misdaden van het NS-regime op dezelfde golfen te plaatsen.

Frank Seberechts bespreekt de verschillende aspecten die samen de complexe realiteit van de naoorlogse bestraffing (repressie) en zuivering (epuratie) uitmaakten. Daartoe behoren de politieke voorbereiding en het wettelijke kader tijdens en na de oorlog, de 'spontane volkswedde' of straatrepressie onmiddellijk na de bevrijding, de werking van het gerechtelijk apparaat, de leefwereld en ervaringen van de betrokkenen in de kampen, interneringscentra en gevangnissen, het politieke kader (het naoorlogs herstel, de opkomende koude oorlog en de koningskwesitie) en de aanzet tot amnestie. In een afsluitend hoofdstuk worden meer algemene beschouwingen gegeven over de historische draagwijdte en het karakter van de repressie. Hier wordt aansluiting gezocht bij een aantal centrale discussiethema's in de geschiedschrijving over deze periode.

Frank Seberechts houdt als historicus in dit boek een relatief 'laag' profiel aan. Hij bekommert zich duidelijk minder om nieuwe historische inzichten, maar wil op de eerste plaats het verhaal brengen zoals dat door de betrokkenen zelf werd beleefd. Hij opteert daarbij duidelijk voor het perspectief van de zogenaamde *histoire vécue*. Ieder zijn zwarte verwijst naar de aansporingen vanuit Londen door radio België om met de collaborateurs af te rekenen en suggereert de willekeurige en onterechte behandeling die deze laatsten te beurt zou zijn-gevallen. Seberechts schetst over het algemeen een sober beeld van de gebeurtenissen, maar steunt voor de beoordeling van het lot van de gestraften toch vrij veel op autobiografische getuigenissen die al eerder in talloze apologetische geschriften terug te vinden waren. Interessant zijn dan weer de eerste aanzetten om een aantal individuele lotgevallen te volgen van figuren die omwille van hun leidende rol in de collaboratie werden veroordeeld. Op die manier worden dan toch weer een aantal nuances aangebracht op het al te homogene beeld van de 'slachtoffers van de repressie'.

In zijn slotbeschouwingen beperkt Seberechts zich tot een evenwichtige, maar erg voorzichtige analyse die niet veel verder reikt dan de bestaande literatuur daaromtrent. De auteur beperkt zich helaas tot een korte notitie over een aantal zeer belangrijke aspecten uit het 'onverwerkte verleden' van België. Over de wijze waarop het beeld van collaboratie en repressie deel is gaan uitmaken van de ontwikkelingen binnen het Vlaams nationalisme en de verhoudingen tussen de beide gemeenschappen in België, blijft de auteur enigszins op de vlakte. De manier waarop de repressie in Vlaanderen, Wallonië en Brussel werd doorgevoerd en de rol die ideologische en levensbeschouwelijke tegenstellingen daarin speelden, blijven tot op de dag van vandaag een levendig debat voeden, zonder dat dit echt nieuwe historische inzichten oplevert.

R. Kuiper, e. a., ed., *Vuur en vlam. Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1994, 277 blz., f39,90, ISBN 90 6064 843 9).

In augustus 1944 werd dr. K. Schilder (1890-1952), hoogleraar dogmatiek aan de Theologische hogeschool van de gereformeerde kerken te Kampen, door de generale synode van deze kerken wegens 'muitelij' afgezet als hoogleraar en predikant. Schilder bekleedde voor de oorlog binnen de kring van de gereformeerde kerken een sleutelpositie: hij entameerde belangrijke theologische debatten over de erfenis van Abraham Kuyper en de theologie van Karl Barth, zette de generale synode van 1936 aan tot het besluit tucht te oefenen over kerkleden, die zich bij de NSB of de CDU hadden aangesloten en was vanaf 1933 toonaangevend in zijn radicale bestrijding van de nationaal-socialistische ideologie als anti-christelijk, anti-democratisch en anti-nationaal.

Zijn woord is voor velen binnen de gereformeerde kerken vernieuwend en enthousiasmerend geweest, en zijn optreden wekte een binnen-kerkelijke geestelijke beweging, die in de loop der jaren aan invloed won. Hoe wezenlijk die beweging was voor velen, bleek wel, toen in 1944-1945 ongeveer tien procent van de kerkleden hem volgde in de vrijmaking, die een breuk met de oude gereformeerde kerken betekende. Prof. dr. D. H. Th. Vollenhoven treurde nadien: 'De besten zijn van ons heengegaan' (11, 15).

Zeven jonge historici, afkomstig uit de gereformeerde kerken (vrijgemaakt), beschrijven hoe het deze kerken in de kwart eeuw na de afwerping van dat juk is vergaan. R. Kuiper geeft een geschiedenis in vogelvlucht en beschrijft het wel en wee van de vrijgemaakte studentenkringen. K. Gunnink stelt het vrijgemaakte middelbaar onderwijs aan de orde, terwijl uiteraard hoofdstukken over de binnen deze kring zo belangrijke kerkelijke periodieken niet ontbreken; hiervoor tekenen Willem Bouwman en Piet H. de Jong, twee journalisten van het in deze kring ontstane *Nederlands dagblad*. Ook is er aandacht voor twee opmerkelijke figuren: kleinzoon A. Janse schrijft over zijn gelijknamige grootvader, onderwijzer en publicist, die met zijn pleidooi voor verootmoediging een deel van de vrijgemaakten heeft gevormd en L. Gunnink handelt over ds. A. van der Ziel, rondom wiens optreden één van de brandhaarden ontstond, die eind jaren zestig tot een nieuwe kerkscheuring leidde. Aan een andere brandhaard, de zogenaamde open brief uit 1966, heeft P. H. Siebe een artikel gewijd. De bundel sluit af met een terugblik van prof. dr. A. Th. van Deursen, eveneens afkomstig uit vrijgemaakte kring. De laatste signaleert, dat in deze eerste historische beschrijving van de materie — voorheen het gebied van theologen — de apologetische toon ontbreekt (255-257). In de zakelijk gestelde, met feiten overladen artikelen klinkt veeleer weemoed door over het feit dat het voor 1944 gewekte enthousiasme nadien veelszins is aangewend voor onderlinge twist (39, 257). Deze weemoed lijkt het verbindende element tussen de artikelen; de formulering van een samenhangend thema ontbreekt, evenals een beoordeling van de periode 1944-1969 en een vergelijking met ontwikkelingen elders. Aanzetten tot een beoordeling bieden de artikelen echter voldoende. De twisten gingen goeddeels over het feit, dat vrijmaking alléén volgens sommigen niet voldoende was. De 'reformatie' van 1944 moest consequent (sleutelwoord in vele redeneringen: 17, 19, 35, 70, 110, 133, 267) worden doorgezet: de politiek (ARP), de academische wereld (de studentenvereniging 'Societas studiosorum reformatorum') en het christelijk onderwijs moest voor of tegen de vrijmaking kiezen. Werde de volgens dit standpunt enige juiste keuze niet gemaakt, dan werd de samenwerking opgezegd. Vele vrijgemaakten voelden zich bezwaard door deze 'breekijzer-methode' en wensten niet aan elke per consequentie gestelde nieuwe eis voldoen. Er werd zoveel energie gestoken in het onderlinge debat, dat het niveau en de breedte van de vooroorlogse beweging rond Schilder na 1944 niet meer is bereikt (101). Van Deursen maakt in zijn nuchtere